

УДК 342.7+340

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-66-80

Валентина БОНЯК[®]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ МЕХАНІЗМУ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розглянуто наявні в сучасній правничій науці підходи до визначення елементного складу структури механізму охорони прав людини. На основі аналізу суджень правників про цей механізм запропоновано теоретичну модель структури досліджуваного явища державно-правової дійсності, що вміщує такі компоненти: суб'єктно-ідеологічний (суб'єкти правоохорони в єдності з їх правосвідомістю та правовою культурою), інструментально-функціональний (становить сукупність юридичних засобів, що реалізуються в правоохоронній і правозахисній діяльності та у межах правоохоронних і правозахисних відносин відповідно) та комунікативний, що являє собою необхідну сукупність зв'язків між елементами механізму охорони прав людини.

Ключові слова: механізм охорони прав людини, структура механізму охорони прав людини, суб'єктно-ідеологічний компонент, інструментально-функціональний компонент, комунікативний компонент.

Постановка проблеми. Огляд доктринальних джерел щодо предмета дослідження свідчить про відмінність у поглядах учених на визначення елементного складу структури механізму охорони прав людини. Зазначена гносеологічна ситуація вимагає подальших наукових розвідок у цій царині.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання визначення внутрішньої структури механізму охорони прав людини не нове для правничої науки. Вагомий внесок у його розробку зробили такі вітчизняні правники, як Ю. Ведерніков, Я. Єрмоленко, А. Кучук, О. А. Олійник, І. Сердюк, О. Скакун, В. Тацій, Ю. Тодика, Н. Ярмиш та ін. Водночас наукові праці цих авторів вирізняються недостатньо повною характеристикою елементного складу цього механізму. Заповненню цієї прогалини у правничій науці і буде присвячена наукова стаття автора.

Нами поставлено за мету розглянути наявні в сучасній правничій науці підходи до визначення елементного складу структури механізму охорони прав людини та обґрунтувати власний концепт внутрішньої будови вищевказаного явища державно-правової дійсності.

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання такого теоретичного інструментарію:

1) світоглядного діалектичного підходу, що ґрунтується на принципах розвитку досліджуваного явища, а також його взаємозв'язку з іншими правовими феноменами, передусім механізмами реалізації та захисту прав людини [40, с. 170]. Значний пізнавальний потенціал цього методу в контексті визначеної мети дослідження зумовлений такими категоріями діалектики, як система та структура. З погляду філософії система являє собою цілісну сукупність елементів, у якій всі вони настільки пов'язані один з одним, що стосовно інших систем являють собою єдине ціле [1, с. 261].

Щодо структури слушним вважаємо зауваження Д. Керімова, який наголошував на необхідності розрізняти внутрішню та зовнішню структури правових явищ: внутрішню структуру становить певний зв'язок частин єдиного цілісного правового утворення, а зовнішню – певний зв'язок цілісного правового утворення з іншими правовими явищами [1, с. 181–182]. Внутрішня структура, наприклад, механізму охорони прав людини утворюється з певного зв'язку між її частинами – підсистемами:

© В. Боняк, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5128-7994>

valentina.boniak@gmail.com

інституційною, нормативною, функціональною (за задумом Ю. Ведернікова та А. Кучука) [2, с. 176], а зовнішня – з певного зв'язку між механізмом охорони прав людини та іншими елементами соціально-правового механізму забезпечення прав людини;

2) антропологічного підходу, що ґрунтується на таких важливих первинних антропних властивостях фізичної особи, як її розум і воля, бо великою мірою саме з ними національне законодавство України пов'язує юридичні властивості суб'єктів правоохоронних та правозахисних відносин, як-то їх правоздатність, дієздатність, деліктоздатність [3, с. 30–31]. Тобто визнання фізичної чи юридичної особи праводієздатною є необхідною передумовою для вступу у вказані правовідносини, в межах яких реалізуються їх повноваження з охорони прав людини;

3) структурно-функціональний метод дозволяє з'ясувати внутрішню будову механізму охорони прав людини, а також функціональне призначення кожної з його складових елементів.

Методологічне значення у межах цієї наукової статті має і теоретичне положення, що розкриває зміст поняття «механізм охорони прав людини», обґрунтоване Я. Єрмоленком. Механізм охорони прав людини, на думку автора, являє собою систему суспільних і державних інститутів, а також юридичних засобів, які забезпечують їх (інститутів) організацію та діяльність, спрямовану на запобігання порушенню прав і свобод людини, припинення протиправної поведінки, відновлення порушеного права, відшкодування завданої шкоди та притягнення винних до юридичної відповідальності [4, с. 27]. Аналіз змісту цього судження свідчить про належність цьому механізму, принаймні, таких складових, як суб'єкти, що здійснюють правоохоронну діяльність, а також юридичні засоби, що ними послуговуються згадані суб'єкти для досягнення мети правоохорони.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших, хто звернувся до проблеми соціально-правового механізму забезпечення прав людини, була О. Скакун. Вагомим здобутком дослідниці вважаємо сформульовані нею дефініції понять соціально-правовий механізм забезпечення прав людини, механізм (гарантії) реалізації прав і свобод людини, механізм (гарантії) охорони прав людини та механізм (гарантії) захисту прав людини. На жаль, автор не торкнулася характеристики елементного складу вищезгаданих механізмів. Водночас надбання правника стали підґрунтям для подальших наукових розвідок у цій царині [5, с. 224–225].

Доволі авторитетною науковою працею з питання, що становить предмет розгляду, є підручник «Права людини» за редакцією О. Лукашевої. І хоча це видання не містить теоретичних положень, що торкаються поняття та механізму охорони прав людини, в ньому знайшли своє висвітлення окремі юридичні механізми захисту прав і свобод людини, а саме: конституційний контроль, судовий захист прав і свобод людини і громадянина, адміністративно-правові форми захисту прав і свобод людини і громадянина, інститут парламентського Уповноваженого з прав людини (омбудсмена), право на петицію, процедура Хабеас корпус (лат. habeas corpus) та ін.

Дослідниці під час висвітлення відмінних рис правової держави наголошує, що для виконання своєї основної функції – захисту та охорони прав і свобод громадянина така держава має створити систему процедур, механізмів, інститутів, що гарантуватимуть захист суб'єктивних прав людини. Учена хоча й не надає характеристики механізму забезпечення прав людини та його елементів, проте наголошує, що ці процедури, механізми, інститути не є сталими; вони знаходяться в динаміці, удосконалюються, враховують зміни, що відбуваються в суспільному житті [6, с. 182].

У монографії «Конституційне право людини й громадянина на освіту в Україні» нами було сформульовано поняття та виокремлено складові державно-правового механізму забезпечення вищезгаданої можливості, а також виокремлено складові цього механізму [7, с. 104–105].

А. Олійник окремий підрозділ своєї наукової праці «Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні» присвятив механізму забезпечення конституційних свобод. Торкаючись питання внутрішньої структури цього механізму, автор акцентує на механізмі реалізації конституційних свобод, а механізм охорони основних свобод людини і громадянина залишився поза увагою вченого [8].

Принадібно зазначити, що структура механізму правоохоронної діяльності

(правоохорони) у вітчизняній юридичній науці була предметом дослідження Ю. Ведернікова й А. Кучука. У своїй науковій праці «Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект» правники запропонували структуру механізму правоохоронної діяльності, що містить у собі інституційний, нормативний і функціональний компоненти.

Щодо інституційної складової механізму правоохорони, то до неї науковці відносять суб'єктів правоохоронної діяльності, розуміючи під ними органи та організації, які спеціально уповноважені державою на професійній основі на підставі та відповідно до закону, а у випадках встановлених законом – у відповідній процесуальній формі із застосуванням правових засобів діяльності, спрямовану на охорону прав і свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин [2, с. 176].

До правоохоронних органів правники відносять суди, прокуратуру, поліцію, податкову поліцію, Службу безпеки України, Управління державної охорони України, Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, Державну прикордонну службу України, Державну кримінально-виконавчу службу. Суб'єктами правоохоронної діяльності, на думку вчених, є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Генеральний прокурор України, Всеукраїнський комітет захисту прав людини, правозахисні групи та об'єднання (Харківська правозахисна група, комітет «Правозахисник» (м. Миколаїв та ін.), адвокатура (адвокатські колегії, фірми та контори), юридичні особи і громадяни-підприємці, які надають юридичні послуги. Науковці резюмують, що суб'єктами правоохоронної діяльності є як правоохоронні органи (наділені державно-владними повноваженнями), так і громадські організації, що здійснюють правоохоронну діяльність, особливо акцентують на ролі адвокатури [2, с. 127–138].

Нормативний компонент механізму правоохоронної діяльності, на думку дослідників, становить система нормативно-правових актів, що визначає правовий статус, повноваження правоохоронних органів та організацій, основи контролю та нагляду за їх діяльністю тощо. Вчені обґрунтовано зазначають, що: а) ця складова механізму правоохоронної діяльності перебуває на стадії становлення; б) чинне законодавство з питання правоохорони потребує удосконалення та усунення суперечностей, а також чіткого розмежування компетенції всіх суб'єктів правоохоронної діяльності для уникнення дублювання їх завдань в одній сфері [2, с. 137].

До функціонального елементу механізму правоохорони Ю. Ведерніков та А. Кучук відносять власне правоохоронну діяльність, акцентуючи на таких її об'єктах: 1) невід'ємних (природних) правах і свободах людини та правах людини у позитивістському розумінні (суб'єктивне право і законні інтереси); 2) засадах конституційного ладу, включно з основами суспільного й державного ладу, що визначені конституційними нормами, та засадах місцевого самоврядування; 3) режимі законності у суспільстві; 4) правопорядку як стану суспільних відносин; 5) безпеці особи, суспільства і держави; 6) стані правосвідомості і правової культури в суспільстві.

Предметом впливу з боку суб'єктів правоохоронної діяльності дослідники вважають правопорушення та інші явища, що їх зумовлюють, зловживання правом тощо. Вчені зауважують, що в процесі правоохорони застосовуються переважно правові засоби – норми права, правові категорії, юридична техніка, а також різні предмети матеріального світу, що допомагають правоохоронним органам та організаціям виконувати свої завдання та реалізовувати функції [2, с. 137–138].

Загалом, поділяючи думку Ю. Ведернікова та А. Кучука щодо визначеної вченими структури механізму правоохоронної діяльності (правоохорони), все ж вважаємо за необхідне зробити деякі уточнення, що мають методологічне значення в плані вирішення конкретних наукових завдань, що забезпечують досягнення визначеної дослідницької мети: 1) суб'єктів правоохоронної діяльності коректніше диференціювати на тих, які наділені державно-владними повноваженнями, та які здійснюють правоохоронну діяльність (правоохоронні органи), та суб'єктів, які здійснюють правозахисну діяльність (правозахисні інститути: адвокатура, громадські організації (правозахисні групи); 2) нормативний компонент механізму правоохорони не можна зводити лише до системи нормативно-правових актів, адже національне законодавство України містить у собі й міжнародні договори у галузі прав людини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 3) до правових засобів, що

застосовуються в процесі правоохорони, дослідниками некоректно віднесено правові категорії, що тлумачаться як універсальні родові поняття, якими оперує сучасна правнича наука.

Крім того, поза увагою вчених залишилися суб'єктивні елементи, великий масив юридичних засобів, задіяних у цьому механізмі, а також зв'язки, які є необхідною складовою цього механізму як системи.

Феномен конституційної скарги у механізмі охорони прав людини досліджувався Я. Єрмоленком. Аналіз наведеного у вступній частині визначення поняття «механізм охорони прав людини», сформульованого автором, свідчить про те, що він має містити у собі щонайменше інституційний та інструментальний компоненти [4, с. 27]. Зважаючи на функціональне призначення згаданого механізму, до складу інструментального компоненту повинні входити: а) юридичні засоби запобігання порушенню прав і свобод людини; б) юридичні засоби припинення протиправної поведінки; в) юридичні засоби відновлення порушеного права й притягнення винних до юридичної відповідальності.

Дослідник наголошує, що структура механізму охорони прав людини має внутрішній і зовнішній прояви: на його думку, зовнішня структура відображає його зв'язок з іншими складовими соціально-правового механізму забезпечення прав людини (з механізмом реалізації прав людини та з механізмом захисту прав людини), а внутрішня побудова являє собою тісні зв'язки частин цього механізму як цілісного правового утворення [9, с. 104–105]. Я. Єрмоленко підтримує позицію тих учених, які в структурі механізму охорони прав людини виокремлюють його інституційну, нормативну й ідеологічну підсистеми. Водночас автор не приділяє належної уваги елементному складу механізму охорони прав людини.

Спробуємо усунути цей недолік. Задля цього запропонуємо теоретичну модель структури досліджуваного державно-правового явища, що вміщує такі компоненти: суб'єктно-ідеологічний, інструментально-функціональний та комунікативний.

Принципово важливо під час характеристики механізму охорони прав людини виходити з того, що суб'єкти, які здійснюють правоохоронну і правозахисну діяльність (судові органи, органи охорони правопорядку України та правозахисні інституції), є учасниками правоохоронних і правозахисних відносин. Участь указаних суб'єктів у таких правовідносинах зумовлена їх правосуб'єктністю (правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю), що впливає із первинних антропних властивостей людини, а саме: її розуму, волі, природної потреби у спілкуванні (комунікації). Вищевикладене зумовлює необхідність розгляду інституційної складової (тобто суб'єктів правоохорони) у єдності з їх правосвідомістю та правовою культурою. Така єдність утворює суб'єктно-ідеологічний компонент досліджуваного механізму охорони прав людини.

Розглянемо його більш розлого. В умовах розбудови України як соціальної і правової держави провідна роль у механізмі охорони прав людини належить судовим органам. Указаний умовивід підтверджується положеннями чинного законодавства і, передусім, Конституції України.

Правосуддя в Україні (а по суті, вирішення правових конфліктів на засадах справедливості) здійснюється виключно судами. Функцію здійснення правосуддя забезпечують:

1. Верховний Суд, вищі спеціалізовані, апеляційні та місцеві суди.
2. Конституційний Суд України, якому відводиться особлива роль у механізмі правоохорони: згідно з Основним законом держави цей державний орган:
 - 1) вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність):
 - законів та інших правових актів Верховної Ради України;
 - актів Президента України;
 - актів Кабінету Міністрів України;
 - правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
 - 2) офіційне тлумачення Конституції України;
 - 3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України [10].
3. Присяжні. Конституція України передбачає безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя через присяжних (ч. 5 ст. 124 Основного закону). Вони, у складі суду присяжних, у випадках, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, здійснюють функцію кримінального правосуддя.
4. Третейські суди. Національне законодавство України допускає можливість вирішення правових суперечок і третейськими судами – недержавними незалежними

органами, що утворюються за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому законодавством України, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин [11].

Найбільш численною групою суб'єктів правоохоронної діяльності є правоохоронні органи держави, їх посадові та службові особи. У сучасній правничій науці під правоохоронним органом України запропоновано розуміти утворену державою в особі Верховної Ради України, Президента України або Кабінету Міністрів України, відповідно до конституційно-правових засад, структурно відокремлену, юридично оформлену частину державного апарату (колектив державних службовців), наділену державно-владними повноваженнями, що здійснюються у правових формах та правовими методами, а також матеріально-технічними і фінансовими ресурсами, необхідними для реалізації правоохоронної функції держави [12, с. 84–85].

Принадно зазначити, що у чинному вітчизняному законодавстві України відсутній вичерпний перелік правоохоронних органів, а ситуація, що склалася на рівні закону із визначенням понятійного апарату системи правоохоронних органів України та їх функціонального призначення, вимагає подальших наукових розвідок. Чинником, що ускладнює її вирішення, є вживаний суб'єктом законотворчості у ст. 131-1 Основного закону термін «органи правопорядку».

Ми повністю підтримуємо позицію В. Тація в частині збереження термінопоняття «правоохоронні органи» як узагальнюючого для цього виду суб'єктів правоохорони і лише частково – в частині диференціації суб'єктів на органи охорони правопорядку, які у своєму складі мають озброєні формування та контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади [13, с. 4–6].

Питання визначення змісту й обсягу поняття «орган охорони правопорядку України» досліджувалося нами у межах самостійної наукової праці [12]. На думку автора, орган охорони правопорядку являє собою утворену державою відповідно до конституційно-правових засад структурно відокремлену, юридично оформлену частину державного апарату (колектив державних службовців), що у своєму складі, як правило, має військові підрозділи, працівники якого наділені правом застосування легального примусу (включно з вогнепальною зброєю). Його основна та повсякденна діяльність спрямована на реалізацію державної політики у сфері охорони прав, свобод і законних інтересів людини, забезпечення законності та правопорядку в суспільстві [12, с. 103].

Зважаючи на положення чинного національного законодавства, передусім статусного, обсяг цього поняття у сучасному вимірі становлять такі державні інституції: Національна поліція, Службу безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Національна гвардія України, органи військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Управління державної охорони, Державна прикордонна служба України, Бюро економічної безпеки України, розвідувальний орган Міністерства оборони України, прокуратура (включно з Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою).

Зауважимо, що хоча для прокуратури й не характерна така суттєва ознака категорії «орган охорони правопорядку України», як наявність у її структурі державного органу озброєних воєнізованих формувань, однак цьому органу публічної влади відведена важлива роль у здійсненні правоохорони, що випливає зі змісту ст. 131-1 Конституції України, в якій закріплено, що прокуратура здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями *органів правопорядку*;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [10].

Щодо органів правопорядку, то, як вважає Н. Ярмиш, однойменний термін не вживається в тексті інших законів та підзаконних нормативних актах України і є невідомим для вітчизняної юридичної науки, а завданням науковців є з'ясування його змісту. З метою уникнення плутанини вона пропонує розглядати його як аналог запропонованого В. Тацієм терміна «органи охорони правопорядку» [14, с. 83].

Як нами зазначалося вище, окрему підгрупу суб'єктів правоохоронної діяльності становлять правозахисні інституції, до яких, з огляду на здійснювані ними функції, належать: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, на якого покладено

здійснення на постійній основі парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах юрисдикції держави [15], Уповноважений Президента України з прав дитини, який забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері [16], адвокатура (недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому законодавством) [17] та громадські організації як добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів [18], включно, й правозахисні організації як особливий вид недержавних неприбуткових організацій, діяльність яких спрямована на утвердження й захист прав людини і основоположних свобод, ефективний контроль за їхнім дотриманням державою, її органами і посадовими особами [19].

Ідеологічна складова досліджуваного компоненту механізму охорони прав людини, на чому наголошувалося вище, містить у собі правову свідомість і правову культуру суб'єктів правової охорони та правового захисту.

У юридичній науці категорію правосвідомість визначають по-різному:

то як систему ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом [5, с. 640]; то як сукупність ідей, уявлень та почуттів про чинне і бажане право, про дії органів і осіб у сфері правового регулювання [20, с. 44]; то як різновид суспільної свідомості, що відображає в правових чуттєво-раціональних формах наявну правову дійсність, правові явища, що існували в минулому, і бажані правові явища, здійснює нормативно-регулюючу дію на соціальну діяльність людей [21, с. 30].

Правосвідомість, як зазначає М. Черкас, будучи явищем ідеальним, не підлягає механічному поділу на основні елементи; це не застигла, а динамічна система елементів, що відбиває все багатоманіття форм руху правової матерії, і її структура не може бути розкрита в якійсь одній площині [21, с. 30–31].

Зважаючи на предмет нашого дослідження, акцентуємо на тому виді правосвідомості, що притаманний юристам-практикам, які здійснюють правоохоронну та правозахисну діяльність. Йдеться про професійну правосвідомість, якій характерні такі риси:

а) її носії, як правило, мають спеціалізовані правові знання, здобуті у закладах вищої освіти (в тому числі зі специфічними умовами навчання), які здійснюють підготовку правників і правоохоронців. Зауважимо, що відповідно до Концепції розвитку юридичної освіти, остання в найближчій перспективі має зазнати суттєвих змін у частині структури, змісту, організації та методів навчання; очікується, що якість професійної підготовки майбутніх правників буде підвищена, а навички та компетентності здобувачів юридичної освіти будуть наближені до вимог юридичної професії [22];

б) визнання її носіями – суб'єктами правоохорони – спільної системи цінностей, в якій найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека;

в) спільність позитивних правових настанов, що виявляються в готовності носіїв цього виду правосвідомості охороняти та захищати права і свободи людини. Відповідна правова настанова формується на основі змісту конституційного припису, за яким утвердження забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави, а отже, її органів, їх посадових і службових осіб [10].

Як відомо, є різні види юридичної діяльності, а отже, й різні юридичні професії. Цей чинник зумовлює наявність окремих підвидів професійної правосвідомості (наприклад, суддів, прокурорів, адвокатів, працівників органів охорони правопорядку тощо) [23].

Питання з'ясування особливостей правосвідомості представників окремих видів юридичних професій становить самостійний предмет дослідження. У межах цієї роботи автор обмежився лише характеристикою професійної правосвідомості суддів.

Ю. Грошевий, торкаючись професійної правосвідомості суддів, наголошує, що її

носії становлять однорідну в професійному і соціально-психологічному плані групу, яка об'єднана спільністю завдань і цілей діяльності, методу і процесуальної форми реалізації норм права під час вирішення кримінальних і цивільних справ [24, с. 249].

На особливостях правосвідомості суддів Конституційного Суду України акцентували В. Тацій та Ю. Тодика. Правники, не применшуючи ролі правосвідомості юристів інших державних структур, зазначають, що роль правосвідомості суддів Конституційного Суду має особливе значення, оскільки вона безпосередньо пов'язана з конституційною матерією, забезпеченням конституційної законності, яка в цілому визначає законність і правопорядок в державі і тому до них (суддів КСУ – авт. В. Боняк) ставляться досить високі вимоги, навіть більш суворі, ніж ті, що висуваються до претендента на пост Президента України [20, с. 51].

Теоретичну модель правосвідомості судді Конституційного Суду України в її сучасному вимірі, на нашу думку, мають характеризувати такі риси:

1) пізнання природи правових явищ, передусім, конституційно-правових, на сутнісному, глибинному рівні; досконале володіння теоретичним інструментарієм, тобто правилами і прийомами тлумачення правових принципів і норм. Якісний склад попередніх та чинного Конституційного Суду України свідчить про те, що у своїй більшості судді мають доктринальний рівень правосвідомості, в структурі якого переважає ідеологічна складова;

2) почуття нетерпимості до юридичних фактів порушення Конституції України з боку Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також готовність до їх припинення шляхом негативної правотворчості;

3) з-поміж цільових установок пріоритет надається утвердженню принципу верховенства права та верховенства Конституції України, забезпеченню прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності. Важливим мотиваційним чинником є відчуття їх (суддів Конституційного Суду) особливої місії – причетності до розбудови України як правової держави.

В юридичній літературі обґрунтовано наголошується на тому, що проблеми формування громадянського суспільства та розбудови демократичної правової держави безпосередньо пов'язані з рівнем правосвідомості і правової культури кожної особистості, і особливо тих осіб, що гарантують і надалі гарантуватимуть верховенство права [25, с. 64].

Зі змісту вищенаведеного судження випливає дуже важливий в методологічному плані висновок про діалектичний взаємозв'язок між рівнем правосвідомості та рівнем правової культури, як кожної особистості загалом, так і суб'єктів правоохоронної діяльності зокрема. Огляд доктринальних джерел, в яких розглядається поняття правової культури, свідчить про різну інтерпретацію цього поняття представниками правничої науки. На підтвердження цієї тези наведемо судження про правову культуру, запропоновані вітчизняними правниками І. Яковюком та Н. Ухановою.

Як стверджує І. Яковюк, правова культура являє собою якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості, а саме охорони основних прав і свобод людини [26, с. 550].

На думку Н. Уханової, правова культура є різновидом загальної культури, що становить систему цінностей, що досягнуті людством у галузі права, і стосується правової реальності певного суспільства. Дослідниця наголошує, що правова культура, виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, послідовне набуття правових знань, залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства, що в результаті впливає на правомірну поведінку суб'єкта, його правову активність [27, с. 157].

Аналіз вищенаведених визначень поняття правової культури в контексті функціонування механізму охорони прав людини свідчить про те, що досягнутий рівень розвитку національної правової системи прямо залежить від:

а) рівня професійної правосвідомості працівників судових органів, органів охорони правопорядку та правозахисних інституцій;

б) від стану розвитку юридичної науки, який визначається розробленістю актуальних проблем, пов'язаних з діяльністю вищевказаних органів та їх посадових осіб;

в) якості професійної підготовки майбутніх суддів, працівників правоохоронних та правозахисних органів у закладах вищої освіти юридичного профілю;

г) ступеня досконалості системи національного законодавства з питань охорони та захисту прав і свобод людини та техніко-юридичної досконалості й ефективності правових актів, що є результатом діяльності судових і правоохоронних органів та правозахисних інституцій.

Ефективність механізму охорони прав людини забезпечується його інструментально-функціональним компонентом, що становить сукупність юридичних засобів, які реалізуються в правоохоронній і правозахисній діяльності та у межах правоохоронних і правозахисних відносин відповідно. Під однойменним поняттям в теорії права запропоновано розуміти правові явища, що виражені в інструментах (установленнях) і діяннях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей [28, с. 722].

Не лише в пізнавальному, але й в практичному плані (в сенсі юридичної діяльності) важливе значення має запропонована О. Мальком класифікація юридичних засобів. Вчений поділяє їх за такими критеріями:

– за ступенем складності на: а) первинні (елементарні), це найпростіші і неподільні приписи – суб'єктивні права і юридичні обов'язки, заохочення і покарання та б) комплексні (складні), комбіновані приписи, до складу яких входять більш прості (договір, норма, інститут, правовий режим);

– за роллю, яку вони виконують, діляться на: а) регулятивні (дозволи) та б) охоронні (засоби захисту);

– за предметом правового регулювання – на конституційні, адміністративні, цивільні, кримінальні;

– за характером: а) матеріально-правові (рекомендації) та б) процесуальні (позов);

– за значенням наслідків: на звичайні (штраф) та виняткові (смертна кара);

– за часом дії – на постійні (громадянство) і тимчасові (премія);

– за видом правового регулювання на: а) нормативні (встановлені в нормах права заборони) й б) індивідуальні (акт застосування права, акт реалізації прав і обов'язків);

– за інформаційно-психологічним спрямуванням – на стимулюючі (пільги) та обмежуючі (призупинення) тощо [28, с. 723].

Для зручності загальнотеоретичної характеристики інструментальної складової цього компоненту диференціюємо юридичні засоби, задіяні в механізмі охорони прав людини, на такі види:

1) юридичні засоби, призначення яких полягає у створенні умов для функціонування цього механізму;

2) юридичні засоби, що приводять його в дію (волевиявлення органів і посадових осіб органів публічної влади (конституційне подання, конституційне звернення)) та безпосереднє волевиявлення фізичних осіб та юридичних осіб приватного права (заява про злочин, конституційна скарга);

3) юридичні засоби, що використовуються безпосередньо для досягнення цілей механізму охорони прав людини, тобто забезпечують його телеологічний аспект.

Необхідною умовою функціонування механізму охорони прав людини є досконале законодавство, яке визначає правовий статус суб'єктів правоохорони та правового захисту, а також порядок їх юридично значущої діяльності.

До таких засобів належать, передусім, норми матеріального і процесуального законодавства, об'єктивовані в письмових джерелах права (переважно в законодавчих актах), що здійснюють регулятивний або охоронний вплив на суспільні відносини.

Під правовими нормами автор пропонує розуміти формально визначене правило поведінки загального характеру, що здійснює регулятивний та/або охоронний вплив на суспільні відносини, походить від громадянського суспільства, його інститутів чи держави, реалізація якого гарантована реальним застосуванням заходів державного примусу у разі порушення його вимог [29, с. 18].

До правил поведінки та нетипових правових розпоряджень, які становлять нормативну основу механізму правоохорони, належать:

1) норми матеріального та процесуального права, що визначають конституційно-адміністративно-правовий статус судових і правоохоронних органів (їх посадових і

службових осіб), а також правозахисних інституцій. Ці норми об'єктивовані в так званих статусних законах: «Про судоустрій і статус суддів», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Конституційний Суд України», «Про прокуратуру», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та ін.;

2) охоронні норми права (передусім, кримінального, адміністративного), що визначають вид та межі юридичної відповідальності осіб за вчинення правопорушень. Такі норми закріплені в кодифікованих актах – кодексах (Кримінальному, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митному) і в своїй сукупності становлять деліктне законодавство;

3) норми процесуального права, що: а) визначають процесуально-правовий статус суду, посадових і службових осіб правоохоронних органів, а також суб'єктів, чия роль у юридичному процесі зводиться до правового захисту; б) регулюють суспільні відносини, в межах яких вищезгадані суб'єкти реалізують свої процесуальні права й обов'язки. Такі норми знаходять своє закріплення в чинних джерелах процесуального права (Кодексі України про адміністративні правопорушення, Кримінальному процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України та ін.);

4) норми, що конкретизують, деталізують приписи вищезгаданих правил поведінки. Вони закріплюються в підзаконних нормативно-правових актах, як-то в нормативно-правових актах (указах Президента України, нормативних наказах Міністерства внутрішніх справ тощо).

До цієї групи юридичних засобів, на нашу думку, необхідно віднести і правоінтерпретаційні акти (акти тлумачення норм права). Під однойменною категорією запропоновано розуміти забезпечене з боку держави аргументоване формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади (їх посадових і службових осіб), що здійснює інформаційний вплив на свідомість праводієздатних суб'єктів права шляхом роз'яснення змісту норм права і приписів ненормативного характеру або окремих їх фрагментів, а в єдності з нормативно-правовим або правозастосовним актами також опосередкований регулятивний та/або охоронний вплив на їх поведінку, спричиняє юридичні наслідки і сприяє утвердженню принципу правої визначеності [30, с. 84].

Вагоме значення в діяльності суб'єктів правоохорони мають також і акти неофіційного тлумачення, що їх диференціюють на такі: 1) акти тлумачення вчених-юристів; 2) офіційні акти тлумачення правових норм засобами масової інформації; 3) акти тлумачення громадських об'єднань, юристів-практиків, адвокатів, юрисконсультів тощо [31, с. 89].

Важлива роль відводиться і тим засобам, які механізм охорони прав людини приводять у дію. До цієї групи необхідно віднести правові акти, що є підставою для виникнення правоохоронних і правозахисних відносин (конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга, адміністративний і цивільний позови, повідомлення про вчинений злочин та ін.). Здебільшого такі звернення регламентовані нормами процесуального законодавства і мають відповідати встановленим вимогам як щодо їх змісту, так і форми (наприклад, ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України», що передбачає вимоги до конституційної скарги).

Провідна роль в інструментально-функціональному компоненті механізму правоохорони належить тим юридичним засобам, за допомогою яких безпосередньо реалізується його функціональне призначення. Йдеться про такі види інструментів (установлень) і діянь (технологій): а) юридичні засоби запобігання порушенню прав і свобод людини; б) юридичні засоби припинення протиправної поведінки; в) юридичні засоби відновлення порушеного права й притягнення винних до юридичної відповідальності.

Дві перші групи юридичних засобів розглянемо на прикладі діяльності Національної поліції України, а третю – діяльності судових органів держави.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» одним із завдань поліції є протидія злочинності, що передбачає вжиття заходів з профілактики кримінальних і адміністративних правопорушень, їх припинення та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Ст. 23 цього законодавчого акта уповноважує поліцейських на вчинення таких дій, що мають яскраво виражену профілактичну спрямованість, як-от: здійснювати перевірку документів особи чи транспортного засобу; зупиняти транспортний засіб; вимагати від особи залишити місце і обмежити доступ до визначеної території; у невідкладних

випадках, пов'язаних із урятуванням життя людей та їх майна під час надзвичайних ситуацій, проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду та ін.

До юридичних засобів, що спрямовані на припинення поліцейськими правопорушень, можна віднести такі: застосування фізичного впливу (сили) (ст. 44); застосування спеціальних засобів (ст. 45); застосування вогнепальної зброї (ст. 46) [32].

Не менш важливе значення мають і ті юридичні засоби, які забезпечують відновлення порушеного права, відшкодування завданих збитків, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, – йдеться про правозастосовні акти охоронної спрямованості, правові акти негативної правотворчості (наприклад, рішення Конституційного Суду України про визнання акта неконституційним, внаслідок ухвалення яких втрачають свою чинність нормативно-правові акти, що не відповідають Конституції України тощо); юридичні засоби захисту цивільних прав та інтересів судом, зокрема: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (ст. 16 Цивільного кодексу України) [33].

Характеристика інструментальної складової досліджуваного компоненту буде неповною, якщо ми залишимо поза увагою ті юридичні засоби, що забезпечують провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також запобіжні заходи, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України.

Стаття 260 КУпАП допускає можливість адміністративного затримання особи, особистого огляду, огляду речей і вилучення речей та документів, у тому числі посвідчення водія, тимчасового затримання транспортного засобу, відсторонення осіб від керування транспортними засобами, морськими, річковими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами та огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Такі заходи вживаються з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення [34].

До запобіжних заходів, відповідно до ч.1 ст. 176 КПК України, належать такі:

- 1) особисте зобов'язання;
- 2) особиста порука;
- 3) застава;
- 4) домашній арешт;
- 5) тримання під вартою [35].

Вищевказані юридичні заходи вживаються під час здійснення правоохоронної та правозахисної діяльності і в межах правоохоронних та правозахисних відносин відповідно. Вищезазначені елементи механізму охорони прав людини відображають функціональний аспект механізму охорони прав людини.

Згідно з усталеним у правничій науці підходом, під правоохоронною визнається діяльність компетентних органів держави, їх посадових і службових осіб з профілактики і припинення правопорушень та притягнення винних до юридичної відповідальності.

Правозахисна діяльність (від слова «правозахисник» – той, хто захищає чий-небудь громадянські права [36, с. 917]) має спрямованість на захист прав і свобод людини.

Огляд доктринальних джерел свідчить про схожість у підходах до розуміння цієї категорії та її ознак, які не мають принципових розбіжностей, а саме під правозахисною розуміють діяльність правозахисних інституцій, спрямовану на надання кожній людині і громадянину, їх об'єднанням та юридичним особам правової допомоги щодо припинення порушень прав, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення порушених, оспорюваних чи оскаржених прав і відшкодування спричинених порушенням права збитків [37].

Дослідженню правоохоронних відносин присвятив свою роботу І. Сердюк [38, с. 39–40]. Під правоохоронними відносинами правником було запропоновано таке судження, що розкриває зміст цього поняття: правоохоронні відносини – це правова форма соціальної взаємодії право-дієздатних суб'єктів, яка має владний характер,

детермінована фактом вчинення правопорушення і має на меті його попередження чи припинення, відновлення порушеного права, притягнення правопорушника до певного виду юридичної відповідальності та уможлиблює примусове виконання ним суб'єктивного юридичного обов'язку, передбаченого законом або договором і опосередкованого правозастосовним актом [38, с. 172–173].

Ним також було акцентовано на питанні з'ясування співвідношення терміно-понять «правоохоронні правовідносини» та «правозахисні правовідносини». На основі порівняльного аналізу правозахисних і правоохоронних відносин вчений дійшов висновку щодо однорідності цих правових явищ, а на підтвердження цієї тези навів такі аргументи:

1) як правоохоронні, так і правозахисні відносини виникають із факту порушення прав людини і громадянина;

2) вони пов'язані з діяльністю спеціально уповноважених на те державних органів, на які нормами позитивного права покладено юридичний обов'язок захисту прав і свобод людини і громадянина та відновлення їх у разі порушення, а також притягнення винної особи до юридичної відповідальності;

3) такі відносини характеризуються юридичним зв'язком сторін, в якому уповноважена сторона (суб'єкт права на правовий захист) покладає відповідний юридичний обов'язок на іншу;

4) забезпечуються можливістю державного і міжнародного примусу [38, с. 39–40].

Незважаючи на схожість цих відносин за сутнісно-змістовними ознаками, основну відмінність між ними ми вбачаємо, насамперед, у їх суб'єктному складі, а також юридичному змісті. Суб'єктивний склад уповноваженої сторони правоохоронних відносин є набагато ширшим порівняно із суб'єктним складом правозахисних відносин, що обмежується судом, а також правозахисними інституціями. Різняться вони і за своїм юридичним змістом, адже окремі правозахисні інституції, на відміну від правоохоронних органів, не наділені державно-владними повноваженнями (наприклад, адвокати, громадські правозахисні організації).

Цінність і функціональність механізму охорони прав людини як складного системного утворення забезпечується необхідною сукупністю зв'язків між його елементами. Вони утворюють комунікативний компонент цього механізму.

Вважаємо за необхідне зробити деякі уточнення щодо назви цього компоненту. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначається, що термін «комунікативний» є прикметником до слів «комунікація» та «комунікативність».

Комунікація означає: 1) шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо; 2) обмін інформацією; 3) те саме, що спілкування; зв'язок [36, с. 446]. Комунікативність трактується як: 1) здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-, чим-небудь; комунікабельність [36, с. 446]. З урахуванням вищевказаних інтерпретацій слів «комунікація» та «комунікативність» термін «комунікативний компонент» в аспекті механізму охорони прав людини означає не лише зв'язки між суб'єктами правоохоронної діяльності, але й зв'язки між іншими елементами цього механізму.

В науці терміно-поняття «зв'язок» як важлива складова понятійно-категоріального апарату науки та її термінологічного ряду означає те, що зв'язує, поєднує що-небудь з чим-небудь; відношення, що створює що-небудь, спільне між чим-небудь, взаємну залежність, обумовленість [39, с. 941].

Екстраполяція наведеного підходу до розуміння вищезгаданого терміно-поняття на досліджуваний предмет механізм охорони прав людини свідчить про наявність таких зв'язків, що становлять його комунікативний компонент механізму охорони прав людини: 1) структурні зв'язки, що існують між елементами цього механізму і відображають його у статичності (наприклад, зв'язки між нормами і джерелами права; зв'язки між суб'єктами і нормами права; зв'язки між суб'єктами правоохоронної діяльності та їх правосвідомістю і правовою культурою та ін.); 2) функціональні зв'язки, що характеризують механізм охорони прав людини у динаміці (наприклад, зв'язки, що виникають між суб'єктами правоохоронної діяльності в процесі їх взаємодії між собою та іншими учасниками правовідносин; зв'язки між нормами права і правовідносинами; зв'язки між нормативно-правовими, правоінтерпретаційними та правозастосовними актами охоронної спрямованості тощо).

Висновки. З урахуванням усього вищевикладеного теоретична модель механізму

охорони прав людини, що відображає його внутрішню будову, може бути подана у такий спосіб:

1) суб'єктно-ідеологічний компонент, до складу якого входять суб'єкти правоохоронної діяльності (судові і правоохоронні органи та правозахисні інституції) в діалектичній єдності з притаманною цим суб'єктам професійною правовою свідомістю та правовою культурою;

2) інструментально-функціональний компонент, який містить у собі юридичні засоби, що спрямовані на: а) запобігання порушенню прав і свобод людини; б) припинення протиправної поведінки; в) відновлення порушеного права й притягнення винних до юридичної відповідальності; г) забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення та запобігання уникненню кримінальної відповідальності (заходи, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України).

Цей компонент доповнюють та логічно завершують правоохоронна і правозахисна діяльність та правоохоронні та правозахисні відносини, відповідно, в процесі та в межах яких реалізуються вищезгадані юридичні засоби;

3) комуникативний компонент механізму охорони прав людини становлять дві групи зв'язків: а) структурні зв'язки, що забезпечують його цілісність та єдність та б) функціональні зв'язки, що забезпечують його ефективність, дієвість.

Список використаних джерел

1. Куракін О. М. Поняття та загальна характеристика системи права. Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і допов. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
2. Ведерніков Ю. А., Кучук А. М. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект : монографія. Київ : Знання України, 2009. 219 с.
3. Сердюк І. А. Антропологічний підхід у дослідженні правових актів. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти : матеріали Регіональної науково-практ. конф. з нагоди 72-ї річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 9 груд. 2020 р.)* ; уклад. канд. юрид. наук, доц. Л. М. Сердюк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 152 с.
4. Єрмоленко Я. Концепт механізму охорони прав людини в сучасному вимірі. *Міжнародний науково-практичний правовий журнал Legea si Vita («Закон и жизнь»)*. 2019. № 4. С. 7–9.
5. Скакун О. Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс) : підручник. 2-е вид., перероб. і допов. Харків : Еспада, 2009. 752 с.
6. Права человека : учебник для вузов. Москва : Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. 573 с.
7. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.
8. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні. Київ : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.
9. Єрмоленко Я. В. Конституційна скарга в механізмі охорони прав людини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : дис. д-ра філософії: 081 «Право». Дніпро, 2020. 191 с.
10. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>
11. Про третейські суди : Закон України від 11.04.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412.
12. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 372 с.
13. Тацій В. Я. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 3–17.
14. Ярмиш Н. Зміст терміна «органи правопорядку», використаного у статті 131-1 Конституції України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4(46). С. 79–84.
15. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
16. Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/8112011-13443/>
17. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.
18. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
19. Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій. URL : <https://khpg.org/1084630553>.

20. Тацій В., Тодика Ю. Конституція України і правосвідомість юристів. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4. С. 44–54.
21. Черкас М. С. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання : монограф. Харків : Право, 2014. 156 с.
22. Комітет Верховної Ради України затвердив Концепцію розвитку юридичної освіти. URL : <https://uba.ua/ukr/news/8415/>.
23. Панчук І. О. Загальні риси професійної правосвідомості суддів. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія : Право*. 2013. № 1(7). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13riopp.pdf>.
24. Грошевий Ю. М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 248–255.
25. Сидоренко О. О., Кухарчук А. В., Ткаченко О. Р. Правова культура: поняття, склад та її стан в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL : http://www.lsej.org.ua/4_2021/15.pdf.
26. Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2010. 583 с.
27. Уханова Н. С. Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право*. 2019. № 2(29). С. 156–166.
28. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб и доп. Москва : Юристъ, 2002. 776 с.
29. Боняк В. О. Поняття «норма права» в сучасній правничій науці. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 15–18.
30. Сердюк І. А. Акт тлумачення норм права: поняття та особливості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 79–86.
31. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : монограф. Харків : Факт, 2001. 328 с.
32. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
33. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
34. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.
35. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>.
36. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
37. Корнієнко П. С. Теоретичний аналіз сутності і змісту конституційних основ правозахисної діяльності. URL: <https://media.neliti.com/media/publications/309104-theoretical-analysis-of-essence-and-cont-ba0eba39.pdf>.
38. Сердюк І. А. Основи теорії правоохоронних відносин : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. 196 с.
39. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка : 180000 слов и словосочетаний. Москва : Альта-Принт, 2005. 1239 с.
40. Onyshchuk I. Formalization of human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1, no. 2. P. 167-177.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Kurakin, O. M. (2017) Ponyattya ta zahal'na kharakterystyka systemy prava. Teoriya derzhavy i prava [The concept and general characteristics of the legal system. Theory of State and Law] : pidruchnyk / kol. avt. ; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu. A. Vedyernikov. 3-ye vyd. pererob. i dopov. Dnipro : Lira LTD, 480 p. [in Ukr.].
2. Vedyernikov, Yu. A., Kuchuk, A. M. (2009) Pravookhoronna diyal'nist' v Ukrayini: teretyko-pravovyy aspekt [Law enforcement in Ukraine: theoretical and legal aspect] : monohrafiya. Kyiv : Znannya Ukrayiny, 219 p. [in Ukr.].
3. Serdyuk, I. A. (2021) Antropolohichnyy pidkhid u doslidzhenni pravovykh aktiv. Prava lyudyny: metodolohichnyy, hnoseolohichnyy ta ontolohichnyy aspekty [Anthropological approach in the study of legal acts. Human rights: methodological, epistemological and ontological aspects] : *materialy Rehional'noyi naukovoprakt. konf. z nahody 72-yi richnytsi proholoshennya Zahal'noyi deklaratsiyi prav lyudyny (m. Dnipro, 9 hrud. 2020 r.)* ; uklad. kand. yuryd. nauk, dots. L. M. Serdyuk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 152 p. [in Ukr.].
4. Yermolenko, Ya. (2019) Kontsept mekhanizmu okhorony prav lyudyny v suchasnomu vymiri [The concept of the mechanism of human rights protection in the modern dimension]. *Mezhdunarodnyy nauchno-praktycheskiy pravovoy zhurnal Legea si Viata («Zakon y zhyzn'»)*. № 4, pp. 7–9. [in Ukr.].

5. Skakun, O. F. (2009) Teoriya prava i derzhavy (Entsyklopedychnyy kurs) [Theory of Law and State (Encyclopedic Course)] : pidruchnyk. 2-e vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Espada, 752 p. [in Ukr.].
6. Prava cheloveka [Human rights] : uchebnyk dlya vuzov. Moscow : Izdatel'skaya gruppа NORMA-INFRA M, 1999. 573 p. [in Russ.].
7. Boniak, V. O. (2008) Konstytutsiynе pravo lyudyny i hromadyanyna na osvitu v Ukraini [Constitutional right of man and citizen to education in Ukraine] : monohrafiya. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 180 p. [in Ukr.].
8. Oliynyk, A. Yu. (2008) Konstytutsiyno-pravovyy mekhanizm zabezpechennya osnovnykh svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukraini [Constitutional and legal mechanism for ensuring fundamental freedoms of the man and the citizen in Ukraine]. Kyiv : Alerta, KNT, Tsentр navchal'noyi literatury, 472 p. [in Ukr.].
9. Yermolenko, Ya. V. (2020) Konstytutsiyna skarha v mekhanizmi okhorony prav lyudyny v Ukraini (zahal'noteoretychnyy aspekt) [Constitutional complaint in the mechanism of human rights protection in Ukraine (general theoretical aspect)] : dys. d-ra filosofiyi: 081 «Pravo». Dnipro, 191 p. [in Ukr.].
10. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>. [in Ukr.].
11. Pro treteys'ki sudy [On Arbitration Courts] : Zakon Ukrainy vid 11.04.2004. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2004. № 35, art. 412. [in Ukr.].
12. Boniak, V. O. (2015) Orhany okhorony pravoporyadku Ukrainy v suchasnomu vymiri: konstytutsiyno-pravovyy aspekt [Law enforcement agencies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect]. Dnipropetrovs'k : Lira LTD, 372 p. [in Ukr.].
13. Tatsiy, V. Ya. (2012) Ponyattya ta systema pravookhoronnykh orhaniv: u konteksti systemnykh zmin do Konstytutsiyi Ukrainy [The concept and system of law enforcement agencies: in the context of systemic changes to the Constitution of Ukraine]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy*. № 4 (71). pp. 3–17. [in Ukr.].
14. Yarmysh, N. (2016) Zmist termina «orhany pravoporyadku», vykorystanoho u statti 131-1 Konstytutsiyi Ukrainy [The meaning of the term «law enforcement agencies» used in Article 131-1 of the Constitution of Ukraine]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrainy*. № 4(46), pp. 79–84. [in Ukr.].
15. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrainy z prav lyudyny [On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 23.12.1997. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1998. № 20, art. 99. [in Ukr.].
16. Polozhennya pro Upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z prav dytyny [Regulations on the Commissioner of the President of Ukraine for the Child's Rights] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.08.2011. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/8112011-13443/>. [in Ukr.].
17. Pro advokaturu ta advokat-s'ku diyal'nist' [On Bar and Advocacy] : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. № 27, art. 282. [in Ukr.].
18. Pro hromads'ki ob'yednannya [On public associations] : Zakon Ukrainy vid 22.03.2012. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. № 1, art. 1. [in Ukr.].
19. Zavdannya, funktsiyi, prava i pryntsypy diyal'nosti pravozakhysnykh orhanizatsiy [Tasks, functions, rights and principles of human rights organizations]. URL : <https://khpg.org/1084630553>. [in Ukr.].
20. Tatsiy, V., Todyka, Yu. (1998) Konstytutsiya Ukrainy i pravosvidomist' yurystiv [The Constitution of Ukraine and the legal consciousness of lawyers]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy*. № 4, pp. 44–54. [in Ukr.].
21. Cherkas, M. Ye. (2014) Pravosvidomist' ta yiyi funktsiyi v mekhanizmi pravovoho rehulyuvannya [Legal consciousness and its functions in the mechanism of legal regulation] : monohraf. Kharkiv : Pravo, 156 p. [in Ukr.].
22. Komitet Verkhovnoyi Rady Ukrainy zatverdyy Kontseptsiyu rozvytku yurydychnoyi osvity [The Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine approved the Concept for the Development of Legal Education]. URL : <https://uba.ua/ukr/news/8415/>. [in Ukr.].
23. Panchuk, I. O. (2013) Zahal'ni rysy profesiynoyi pravosvidomosti suddiv [General features of professional legal awareness of judges]. *Chasopys Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya : Pravo*. № 1(7). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13piopps.pdf>. [in Ukr.].
24. Hroshevyi, Yu. M. (2005) Profesiyna pravosvidomist' suddi ta pravozdatnist' rishen' sudu: kryminal'no-protsesual'nyy aspekt [Professional legal awareness of a judge and legal capacity of court decisions: criminal procedure aspect]. *Universytet-s'ki naukovy zapysky*. № 4 (16), pp. 248–255. [in Ukr.].
25. Sydorenko, O. O., Kukharchuk, A. V., Tkachenko, O. R. Pravova kul'tura: ponyattya, sklad ta yiyi stan v Ukraini [Legal culture: concept, composition and its state in Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. URL : http://www.lsej.org.ua/4_2021/15.pdf. [in Ukr.].
26. Zahal'na teoriya derzhavy i prava [General theory of state and law] : pidruch. / za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 2010. 583 p. [in Ukr.].
27. Ukhanova, N. S. (2019) Pravova kul'tura molodi v Ukraini [Legal culture of youth in

- Ukraine]. *Informatsiya i pravo*. № 2(29), pp. 156–166. [in Ukr.].
28. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law] : kurs lektsyy / pod red. N. I. Matuzova i A. V. Mal'ko. 2-e izd., pererab i dop. Moscow : Yurist", 2002. 776 p. [in Russ.].
29. Boniak, V. O. (2018) Ponyattya «norma prava» v suchasniy pravnychiy nauksi [The concept of «norm of law» in modern legal science]. *Pravo i suspil'stvo*. № 3, pp. 15–18. [in Ukr.].
30. Serdyuk, I. A. (2016) Akt tlumachennya norm prava: ponyattya ta osoblyvosti [Act of interpretation of law: concepts and feature]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 79–86. [in Ukr.].
31. Todyka, Yu. M. (2001) Tlumachennya Konstytutsiyi i zakoniv Ukrayiny: teoriya ta praktyka [Interpretation of the Constitution and laws of Ukraine: theory and practice] : monohraf. Kharkiv : Fakt, 328 p. [in Ukr.].
32. Pro Natsional'nu politysiyu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*. 2015. № 40-41, art. 379. [in Ukr.].
33. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 16.01.2003. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2003. № 40-44, art. 356. [in Ukr.].
34. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>. [in Ukr.].
35. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>. [in Ukr.].
36. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (z dod. i dopov.) / ukhad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin' : VTF «Perun», 2005. 1728 p. [in Ukr.].
37. Korniyenko, P. S. Teoretychnyy analiz sutnosti i zmistu konstytutsiynykh osnov pravozakhysnoyi diyal'nosti [Theoretical analysis of the essence and content of the constitutional foundations of human rights activities]. URL: <https://media.neliti.com/media/publications/309104-theoretical-analysis-of-essence-and-cont-ba0eba39.pdf>. [in Ukr.].
38. Serdyuk I. A. (2010) Osnovy teoriiy pravookhoronnykh vidnosyn [Fundamentals of the theory of law enforcement relations] : monohrafiya. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, 196 p. [in Ukr.].
39. Ushakov, D. N. (2005) Bol'shoy tolkovyy slovar' sovremennoogo russkogo yazyka [Large explanatory dictionary of the modern Russian language]: 180000 slov i slovosochetaniy. Moscow : Al'ta-Print. 1239 p. [in Russ.].
40. Onyshchuk, I. (2021) Formalization of human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, pp. 167-177.

ABSTRACT

Valentyna Boniak. Doctrinal approaches to determining the structure of the human rights protection mechanism. The judgments of lawyers on the mechanism of human rights protection are considered. The analysis of the existing approaches in modern legal science to determining the structure of the mechanism of human rights protection showed an insufficiently complete description of its elemental composition.

The chosen theoretical tools, consisting of worldview dialectical and anthropological approaches, structural-functional method and other methods of cognition, allowed to clarify the internal structure of the mechanism of human rights protection, as well as the functional purpose of each of its constituent elements.

A theoretical model of the structure of the studied phenomenon of state and legal reality is proposed. The first component is defined as subject-ideological, which includes subjects of law enforcement (judicial and law enforcement agencies and human rights institutions) in conjunction with the inherent in these subjects of professional legal consciousness and legal culture.

The second is the instrumental-functional component, which includes legal means aimed at preventing violations of human rights and freedoms; cessation of illegal behavior; restoration of the violated right and bringing the perpetrators to justice, as well as measures to ensure the proceedings in cases of administrative offenses and prevent the avoidance of criminal liability. Logically, this component also includes law enforcement and human rights activities and law enforcement and human rights relations, respectively, in the process and within which these remedies are implemented.

The third component of the human rights mechanism is communicative, which includes structural links that ensure its integrity and unity, as well as functional links that ensure its effectiveness.

Keywords: *human rights protection mechanism, structure of human rights protection mechanism, subject-ideological component, instrumental-functional component, communicative component.*